

Наталія Сербіна

Культурна самобутність як чинник Національної безпеки України

Wschodnioznawstwo 3, 175-182

2009

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Культурна самобутність як чинник Національної безпеки України

Глобалізаційні процеси охоплюють усі сфери суспільного життя, зокрема й культуру. Вони постають зовнішніми чинниками, що мають значний вплив на характер та напрями культурних процесів в окремому суспільстві. Ці чинники характеризуються значними деструктивними тенденціями уніфікації культурного простору, порушуючи тим самим перед національною державою проблему збереження власної культурної самобутності на міжнародній арені та підтримки культурної багатоманітності у суспільстві. Дедалі більше поширюються тенденції стандартизації способу існування людини, її матеріальних потреб та духовних пріоритетів, так звана „масова культура”. А тому актуальним завданням культурної політики на національному та міждержавному рівнях стає спрямування впливу процесів глобалізації на збільшення можливостей розвитку національних культур, що і зумовило зростання уваги до питань культурного розвитку людства. Водночас утверджується усвідомлення культури і як вагомого чинника внутрішньосупільного розвитку, характеру його суспільно-політичних процесів та творчого потенціалу становлення загалом¹.

У сучасному науковому дискурсі гуманітарні аспекти безпеки визначаються як проблема збереження людської особистості за руйнації традиційних культурних норм і цінностей та водночас важливою умовою творчості народу. Глобалізаційні загрози інформаційній безпеці як складовій національної безпеки України (як частини об'єднаної Європи) зумовлені розмиванням уявлення різних прошарків світової спільноти про власну ідентичність щодо етносу, нації чи культурно-цивілізаційної приналежності. Саме ціннісна система є соціокультурною основою сфери безпеки суспільства, що виконує стабілізуючу, інтегруючу та консолідуючу функції.

Одним з основних консолідуючих та інтегруючих суспільство чинників дослідниками визначається культурна ідентичність. Як і визначення специфіки гуманітарної безпеки, що ґрунтується на існуванні певного набору світоглядно-ціннісних орієнтацій, цей чинник передусім актуалізує проблему збереження та розвитку культурної самобутності націй. Нині існують два

¹ Межправительственный комитет по Всемирному десятилетию развития культуры: Заключительный доклад. Вторая внеочередная сессия (Париж, 3-7 апреля 1995 г.). – Париж: ЮНЕСКО, 1995. – С. 7.

взаємовиключні підходи до оцінки глобалізаційних процесів та проблеми збереження національних культур. З одного боку, глобалізація оцінюється як негативне явище (Т. Адорно, С. Хантінгтон, Дж. Девісон Хантер і Дж. Гейтс), що становить загрозу національній самобутності культур під тиском масової комерціалізованої культури, з іншого (наприклад, А. Перотті, Джагдиш Бхагвати) – сприяє збагаченню культур, міжкультурному діалогу та становленню полікультурних суспільств.

Таким чином, культурна самобутність певного суспільства містить у собі принаймні дві грані динаміки культурних процесів. Внутрішня грань сформувалася під впливом культурної диференціації (полікультурності) та самобутності певного суспільства. В державній культурній політиці це обумовлює необхідність взаємоузгодження державних інтересів консолідації суспільства та культурної диференціації суспільного життя. Зовнішня – включеність у динаміку тенденцій світової культури. Державна культурна політика у цьому напрямі є гарантом безпеки від деструктивних впливів. Отже, культура виступає важливим чинником у системі національної безпеки кожної держави. Проте водночас такий характер розвитку культурного життя актуалізує проблему збереження культурної самобутності націй.

Оскільки концепт „культурна самобутність” вже давно є одним з основних пріоритетів культурної політики міжнародних організацій, то метою даної статті є виявлення взаємообумовленості цього концепту та інформаційної безпеки держави.

На Всесвітній конференції ЮНЕСКО з політики у сфері культури (Мехіко, 1982 р.) культурна самобутність визначається як сукупність неповторних і незамінних цінностей, традицій і форм вираження народу, за допомогою яких він репрезентує себе у світовому співтоваристві. Культурна самобутність не лише розширює можливості для всебічного розвитку людини, а й „мобілізуючи кожний народ, кожну групу, спонукає їх черпати сили у своєму минулому, засвоювати елементи інших культур, які сумісні з їхнім характером, і цим самим продовжувати процес творення себе”². З вищенаведеного випливає, що процес збереження національної культурної самобутності неможливий без актуалізації творчого потенціалу та адаптивного процесу в актуальному часі. Зокрема, ще у 1981 році у своєму виступі на Всесвітньому симпозиумі з питань науки та культури тогочасний Генеральний директор ЮНЕСКО Амаду-Махтар М’Боу зазначав, що утвердження національної самобутності має вести до довгострокової творчості та „мобілізації животворчих сил традиції з метою підпорядкування сприятливих умов сучасності”³.

² Всемирная конференция по политике в области культуры: Заключительный доклад (Мехико, 26 июля – 6 августа 1982 г.). – Париж: ЮНЕСКО, 1982. – С. 39.

³ Всемирный симпозиум по науке и культуре: Выступление г-на Амаду-Махтара М’Боу, Генерального директора ЮНЕСКО. – Париж, 1981. – С. 1.

Подальшому визнанню культури як вагомого чинника безпеки нації сприяли програмні матеріали Всесвітньої конференції у Мехіко, де, зокрема, проголошено культурну автономію невід'ємною складовою національного суверенітету, а повага, збереження і розвиток національної культурної самобутності було визначено як питання першочергової ваги, оскільки воно відображає спільне прагнення країн, що розвиваються⁴.

Незважаючи на дедалі потужнішу популяризацію ідей демократії та лібералізму – підвалин забезпечення гуманітарної безпеки кожної західної держави, а відповідно, і зміни парадигми культурної політики у бік обмеження повноважень держави у динаміці суспільних процесів, загрози, які несе глобалізація, нині знову актуалізують дискурс щодо функції держави як основного суб'єкта національної культурної політики, її конструктивної ролі у збереженні гуманістичного виміру культури кожного народу як етносоціальної спільноти.

Саме держава є основним гарантом і безпеки людини у просторі культури, чим взаємообумовлюється як взаємозалежність безпека держави, суспільства та людини. Усвідомлення культурної самобутності, національної спадщини, історичних коренів та творчого потенціалу суспільства є рушійною силою розвитку держави. Дії держави як суб'єкта культурної політики мають спрямовуватися на збереження, відтворення та творення культурної самобутності нації.

Вітчизняні дослідники В. Сідак, І. Валько визначають безпеку як першооснову існування і людини, і будь-якого етносу, нації, держави⁵. Державна культурна політика базується на відповідності гуманітарної складової національній безпеці в цілому. З одного боку, ми маємо потребу у національній єдності, з іншого – наше суспільство є полікультурним. У концепції безпеки підґрунтям багатоманітності культурного вираження є збереження за індивідом, культурною групою чи етносоціальною спільнотою статусу суб'єкта культури: можливість діяльнісного становлення у просторі культури. У цьому концепті закладено права численних культурних груп суспільства та окремого індивіда на культурне самовираження. Проте спрямованість до єдиної мети (наприклад, у державотворчому процесі) вимагає співсуб'єктної взаємодії кожного суб'єкта культури. Суб'єктність і співсуб'єктність є тією основою, що запобігає можливості відчуження та конфронтації у просторі культури між індивідами, групами, суспільством та державою.

Таким чином, у просторі кожної національної держави можна виділити дві грані динаміки культурних процесів, які за певних обставин можуть мати конструктивний або ж деструктивний характер. У Законі України „Про

⁴ В. Сідак, І. Валько, Мораль і безпека особи, нації, держави. Історико-філософські нариси. – К., 2001 – С. 33.

⁵ Про основи національної безпеки України: Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – № 39. – С. 351.

основи національної безпеки України⁶, а також вітчизняними дослідниками з питань національної безпеки окремо не виділяється сфера національної культури. Оскільки культурна самобутність є основою національної культури та становить важливу складову національної безпеки кожної країни, то доцільно виділити:

зовнішні загрози культурній самобутності України:

- розмивання національної ідентичності;
- девальвація національних культурних цінностей;
- зміна політико-ідеологічної культури на масову комерціалізовану культуру;
- трансформація традиційної системи світоглядних орієнтацій;
- трансформація культурного простору України у „буферну зону” інокультурної продукції як підміна „діалогу культур”;

внутрішні загрози:

- відчуження певних культурних груп від динаміки культурного життя українського суспільства;
- труднощі у процесі формування загальнонаціональної культурної ідентичності;
- низький престиж української культури;
- маніпулювання ідеями мультикультуралізму, культурними правами етнічних меншин з метою експансії, збереження монопольного статусу чи розколу у культурному просторі українського суспільства.

Деякі дослідники, зокрема С. Хантінгтон, активно відстоюють твердження, що культурна глобалізація чи так звана масова комерціалізована культура в дійсності розширює можливості вибору як основи та критерію свободи кожного індивіда, і єдина загроза – це загрозливий надмір можливості вибору, з яким може зіткнутися людина. Зазначені аргументи досить обмежено аналізують гуманітарні чинники культурної глобалізації. На думку автора, основним їхнім недоліком є виокремлення індивіда в процесі аналізу з вісі етносоціальних координат становлення людини у просторі культури. Такий підхід загалом є характерним для апологетів культурної глобалізації.

Протилежну позицію щодо впливу процесів культурної глобалізації висловлюють вітчизняні дослідники О. Білорус, Д. Лук'яненко: „Вища мета глобальної цивілізації – створення позанаціонального громадянина світу, громадянина єдиного світового співтовариства, єдиної світової держави”⁷; В. Пироженко – функція гуманітарної політики в умовах глобалізації полягає у протидії загрозам, зумовленим «розмиванням уявлення різних прошарків світової спільноти про власну ідентичність безвідносно до того, чо-

⁶ Про основи національної безпеки України: Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – № 39. – С. 351.

⁷ Глобалізація і безпека розвитку: Монографія/О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін.; Кер. авт. кол. О. Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 48.

го вона мала б стосуватись – етносу, нації, певної конфесії чи культурно-цивілізаційної приналежності”⁸.

Ідентичність у просторі культури (культурна ідентичність) таким чином є основою для суб’єктного статусу людини у просторі культури, є реалізацією її права на культуру як процес становлення себе у просторі культури – культуротворення. Варто погодитися з твердженням, що цей „глобальний світовий дім”, який нині формується, може виявитися нездатним забезпечити основні права людини і зокрема – суб’єктність у просторі культури та культурну ідентичність.

Чи не єдиною альтернативою у виборі між наведеними вище підходами є національна культурна політика держави, спрямована на забезпечення доступу до культури усіх верств населення, становлення та розвиток людини у просторі культури. Зазначеному О. Білорусом та Д. Лук’яненком критерію глобальної людини як „позанаціональний громадянин світу” має бути протиставлена цінність етнокультурного. Державна культурна політика має формуватися на основі взаємодії усіх суб’єктів соціокультурного простору України, бути спрямованою на реалізацію проектів „демократизації” та „децентралізації” держави, визнання етнокультури українського народу важливою сферою її національних інтересів, включеність усіх суб’єктів українського суспільства у процес творення національної культурної самобутності, що відповідає принципу „єдність у різноманітті”. Культурна самобутність у сфері національних інтересів держави є підґрунтям збереження принципу її демократичності – саме через неї держава підтримує єдність з суспільством.

Культура й держава – це не два феномени, які взаємно відчужуються чи поглинаються одне одним. Індивід як суб’єкт є творцем певної моделі культури, оскільки він не мислиться поза її полем. Своєю активною, діяльнісною позицією він включений і в державотворчий, і націєтворчий (творення загальнонаціональної культурної самобутності) процеси. Культурна самобутність нації („етика автентичності” культури, висловлюючись словами Ч. Тейлора) полягає у спільній політичній дії, формуванні спільної мети, яка і споріднює численних суб’єктів культури певного суспільства. Збереження, відтворення та творення культурної самобутності нації, як основи націєтворення відбувається не паралельно, а синкретично з державотворчим процесом. Тому для мобілізації (активізації) усіх суб’єктів культури в українському суспільстві є спільна політична дія, ідентичність. Збереження культурної самобутності як сфери національних інтересів не є пріоритетом окремого кола суб’єктів культурної політики, а справою усіх культурних груп суспільства, які неминуче роблять свій внесок, реалізують (або ні) можливості власного культурного становлення. Етносоціальний чинник

⁸ В.О. Пироженко, Гуманітарна складова національної безпеки: предмет дослідження та коло основних проблем // Страт, панорама. – 2005. – № 2. – С. 27.

безпеки в культурній політиці полягає у подоланні відчуженості певних культурних груп від державотворчого поступу України.

Дослідження проблеми консолідації суспільства потребує також й аналізу взаємодії держави та культури у процесі становлення української нації. Протягом тривалого історичного періоду становлення української державності культура виробила значні механізми самозахисту (високі адаптивні властивості та водночас здатність до самобутнього розвитку у несприятливих політичних умовах) та нерідко виконувала державницькі функції (консолідація народу, збереження національної ідентичності). Саме культура значною мірою протекціонувала національну державу на теренах України (консолідувала суспільство в державотворчому процесі національного становлення). Погоджуючись із твердженням вітчизняного дослідника І. Дзюби, що „...культура є виявом сукупної дії нації, і в цьому сенсі, старша і суверенніша держави”⁹, можна стверджувати, що культуротворче становлення української нації було дихотомією щодо процесу її державотворення. Цією позицією ми заперечуємо поширену думку, висловлену вітчизняним дослідником Л. Шкляром, що „одвічною проблемою існування та розвитку української культури як структурованої і диференційованої цілісності була відсутність української державності”¹⁰.

Хоча держава є основним гарантом безпеки суспільства та людини, її повноваження у просторі культури перебувають під тиском низки історичних стереотипів. Так, протягом історичних періодів інодержавного панування на українських теренах сформувався „негативний” імідж державного протекціонізму, оскільки для України він мав швидше руйнівні наслідки. Тому процесу формування державного протекціонізму сфери культури в Україні перешкоджає негативне стереотипне ставлення до нього, що в масовій свідомості ототожнюється з інодержавним панкультурним екстремізмом. Про наявність у сучасному українському соціумі значної відчуженості між громадськістю й владою, їх значне дистанціювання в системі „свій – чужий” стверджує А. Ручка, висновки якого випливають з даних соціологічних опитувань¹¹. Це у свою чергу свідчить про певну недовіру суспільства до держави як суб’єкта культурної політики.

На процес формування та реалізації культурної політики держави в Україні негативно вплинуло й примусове включення України або частини її земель до різних іноземних держав. Як наслідок, культурна самобутність української нації має значну регіональну фрагментованість, що ускладнюється й етнокультурною строкатістю населення. Негативні чинники фрагментації культури виявляються у відчуженості культурних груп (наприклад,

⁹ І. Дзюба, Між культурою і політикою. – К.: Сфера, 1998. – С. 32.

¹⁰ Феномен нації: основи життєдіяльності. – К.: Знання: KGO, 1998. – С. 215.

¹¹ А. Ручка, „Свої” та „чужі” в багатоскладовому суспільстві // Соціокультурні ідентичності та практики/За ред. А. Ручки. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2002. – С. 148.

за регіональною ознакою) на основі різноманітності культури (не слід плутати з культурною багатоманітністю); атомізації культури: замкненість суб'єкта культури „у собі” перешкоджає процесам демократизму як „спільної дії”, позбавляє суб'єкта культури (на індивідуальному рівні, на рівні культурних груп чи загальносуспільному рівні) статусу суб'єкта культурної політики.

Можна стверджувати, що ймовірна загроза національно-культурній цілісності України полягає не у її культурній багатоманітності, а у відсутності громадсько-політичної єдності суспільства. Культурна фрагментація останнього за твердженням Ч. Тейлора, перешкоджає членам суспільства ідентифікувати себе з „політичним суспільством”. Суб'єкт фрагмента культури стає відчуженим не лише від націєтворчих та державотворчих процесів, а й від динаміки культурного життя у суспільстві в цілому. Ліберальний протекціонізм культурної політики держави має спрямовуватися саме на подолання цієї замкненості шляхом формування консолідованого громадянського суспільства. Розвинене громадянське суспільство дасть можливість демократизувати та децентралізувати державотворчий процес в Україні, а відповідно, і процес формування та реалізації культурної політики.

Державна культурна політика з метою актуалізації потужного культуротворчого потенціалу нації у процесі українського державотворення має базуватися на етносоціальній багатоманітності українського суспільства як джерела культурної самобутності нації та враховувати таке.

- Має відбуватися демаргіналізація відчужених культурних груп культуротворчих та державотворчих процесів в Україні.
- Розвиток національної культурної самобутності має розгортатись у тісній взаємодії з євроінтеграційними процесами.
- Вітчизняні культурні індустрії є важливим засобом розвитку національної культури, вони сприятимуть розвитку міжкультурного обміну у напрямі „діалогу культур” проти інокультурної експансії.
- Процес формування та реалізації державної культурної політики має не лише відповідати принципам культурної політики міжнародних організацій, а й враховувати власну специфіку культуротворчого, націєтворчого та державотворчого процесів; мають бути розроблені альтернативні підходи щодо протидії деструктивним процесам глобалізації.
- Розвиток ринкового сектору культури, культурних індустрій у рамках національної культурної політики повинен ґрунтуватися на гуманістичному вимірі культури (як альтернативі „культури споживання”), її процесуальності (сфера стихійного становлення на відміну від функціонування культури як жорсткої системи).

В цілому „національна культурна самобутність” має бути вписана у систему стратегічних пріоритетів державної політики в Україні. Власне, вектор державної культурної політики є своєрідним засобом взаємоузгодження

визначених стратегічних пріоритетів розвитку держави. Культурна політика України між такими стратегічними альтернативами:

- лібералізм – демократія, державний патерналізм;
- вільний ринок, культурна багатоманітність – самобутність національної культури;
- має виробити гнучку стратегію розвитку, що повинна включати такі складові:
 - сприяння розвитку культурної самобутності української нації;
 - консолідація культурних груп українського суспільства в націєтворчому та державотворчому процесі України;
 - реалізація права народу, культурних груп, людини у просторі культури;
 - унеможливлення монополізації національного культурного простору „обраним” колом суб’єктних груп;
 - здійснення політики підтримки „слабких” суб’єктів культури у просторі національної культури;
 - гарантія суб’єктності людини у просторі національної культури як найвищої суспільної цінності;
 - орієнтація на етнокультурні корені культурної самобутності України;
 - формування національної культурної самобутності у системі європейських ціннісних координат;
 - розвиток національних культурних індустрій як проміжної ланки між усіма суб’єктними секторами національної культури;
 - позиціювання національної культури у світовому культурному просторі;
 - забезпечення національних інтересів на міжнародній арені шляхом співробітництва з європейськими та іншими міжнародними організаціями з питань культурної політики.

Навіть у суспільстві відкритого типу держава прагне суспільної інтеграції та державної єдності, проте використовує інший підхід до самих принципів культурної політики – це усвідомлення людиновимірності культурного простору як простору розгортання творчих інтенцій людини. Людиновимірність культурної політики держави ґрунтується на створенні умов культуротворчої діяльності усіх суб’єктів культури незалежно від їхнього соціального, фінансового чи політичного становища у суспільстві. Держава є гарантом від проявів агресії у просторі міжсуб’єктної динаміки реалізації різних проектів культури. Саме держава є засобом можливості вільного становлення індивіда у просторі національної культурної самобутності. Збереження і розвиток національно-культурної самобутності в актуальному часі мають спрямовуватись у спільність нового порядку через інтенсивну взаємодію численних суб’єктів динаміки культурного життя українського суспільства. Подальшого дослідження потребують проблеми взаємоузгодження міжнародної, державної та громадської складових у процесі визначення та реалізації основних пріоритетів культурної політики України.